

Problematiken kring Kotka ortodoxa kyrkas byggnadshistoria och första arkitekt

Kotka stad har i S:t Nikolaus Undergörarens kyrka ett unikt minnesmärke från den ryska sjöfästningen Rotjensalms (Ruotsinsalmi) tid. Den välbevarade kyrkobyggnaden kvarstår idag som ett levande exempel på rysk klassicistisk sakralarkitektur. Som typ representerar den en långkyrka med tvärskepp, västtorn och kupol över korsmitten. Västfasaden och transeptarmarna är markerade med portiker. Kyrkan är byggd av tegel och har takkonstruktioner av trä.

Bakgrund

Frågan om kyrkans tillkomst är dock invecklad, så mycket mer som originalritningarna icke påträffats och motsvarande arkivdokument saknats i Finland. Dessa luckor hade lämnat fritt spelrum för hypotetiska utsagor om kyrkans byggnadshistoria och dess arkitekt. Det har ifrågasatts huruvida kyrkans nuvarande form är den ursprungliga och gjorts gällande att sidoportikerna tillkommit senare än själva kyrkobyggnaden. Ett sådant skede har dock icke kunnat verifieras och har knappast förekommit. Det förefaller att man därvidlag tagit intryck av en avbildning på den märkliga S:t Nikolaus ikonen i den nuvarande kyrkan. Ikonen målad omkring 1800 visar en, omiskännligen i Rotjensalm belägen kyrka med sidoportal och lanterninkupol, vilka icke motsvarar kyrkans nuvarande utseende. Den stiliserade avbildningen på ikonen kan dock knappast tillmätas allmängiltigt vittnesbörd.

Kotka ortodoxa församling firade nyligen sin 200-årsdag, räknad från år 1795¹. Nyare forskning visar emellertid att år 1792 är en mera konsekvent datering, när stenkyrkans föregångare, en anspråkslös, av rötskadat virke byggd träkyrka invigdes i Rotjensalm. Enligt gamla kartor hade denna provisoriska kyrka stått ett hundratal meter österom den nuvarande stenkyrkans plats. Några avbildningar av träkyrkan, som också var tillägnad S:t Nikolaus Undergöraren, har inte uppdagats.

I fortsättningen håller vi oss enbart till stenkyrkans historia. Kyrkans tillkomst tillskrevs länge artilleriöversten, sedermera generalmajoren Jean Prévôt de Lumian, som under general, greve A.V. Suvorovs, sedermera general – fältmarskalk, överinseende befäste den ryska skärgårdsflottans nya bas på Kotka ön. Denna attribution förkastades definitivt, när man ur rysk litteratur fått veta att Prévôt

Fig. 1. Kyrkan sedd från väster. Foto Museiverket.

avskedats ur tjänsten av kejsaren Paul ett år innan denne sanktionerat stenkyrkans uppförande².

Ett betydande bidrag till forskningen i Kotka kyrkans arkitektur har lämnats av framlidne arkitekt I.N.Kudrjavzew, som var kännare av rysk sakralarkitektur. Han tyckte sig se vissa likheter i kyrkans formspråk med den klassicism, som företrädd-

des av den kände arkitekten A.D. Zaharov i dennes långkyrkor i Kronstadt och S:t Petersburg³. Dessa antaganden förledde Kudrjavzew till att räkna även Kotka kyrka till samma berömda arkitekts skapelser. År 1979 utlade Kudrjavzew sin arkitekturanalys i en artikel i tidskriften Uskon Viesti (utgiven av Helsingfors ortodoxa församling), i vilken han också offentliggjorde sin på Zaharov ställda attribution. Densamma förblev dock en hypotes, eftersom den inte kunde styrkas genom dokumentär bevisföring. På sin tid hade Kudrjavzew inte haft tillgång till arkivmaterialet i Leningrad.

Nya forskningar

Tio år senare hade situationen förändrats såtillvida att anskaffningen av dokumentation från ryska militärarkiv underlättats. Från Krigsflottans arkiv i Leningrad, numera RGAVMF i Petersburg, överlämnades då till Finland en samling av tidigare okända kartor (kopior) över Rotjensalms topografi och av ritningar (kopior) över därstädes projekterade och uppförda byggnader. Kollektionen deponerades i Finlands Riksarkiv, men förblev oförmärkt för utomstående och föranledde inga utsagor från sakkunnighåll. Några plan- eller fasadritningar över kyrkan i Rotjensalm ingick inte i denna samling, däremot fanns där en sektion av hela kupolen ovanför korsmitten med respektive planavsnitt⁴. Sektionen utvisar kyrkans böjda ikonostas, som utformats koncentriskt med kupolens cylindriska underbyggnad. Den på sektionsritningen framställda ikonostasen motsvarar respektive uppsättning i den nuvarande kyrkan. Ritningen, som är signerad av en arkitekt Miller, representerar ett unikt dokument och publiceras här i sin helhet. Av en inskrift på ritningen framgår att ikonostasen projekterats för den nyss, under pågående år 1800 uppförda kyrkan i Rotjensalm.

Millers framträdande som kyrkointeriörens arkitekt är givetvis en överraskning, eftersom han är helt okänd här i landet. Det ligger nära till hands att fråga varför Miller inte kan räknas som själva kyrkobyggnadens skapare. Svaret blir, att kyrkan dessförinnan ritats av en annan arkitekt.

Under förberedelserna till sitt jubileum riktade Kotka ortodoxa församling en förfrågan till RGAVMF-arkivet i S:t Petersburg om en utredning av Rotjensalmkyrkans historia. Arkivets bitr. direktör T.S. Fjodorova åtog sig uppdraget att genomgå det digra dokumentmaterialet och göra utdrag ur detsamma. På sommaren 1994 avgav hon sitt officiella, i två delar avfattade utlåtande. I första delen behandlade hon huvudsakligen kyrkans öden under 1800-talet och ända till 1912. I andra delen redogjorde hon närmare för kyrkans uppförande och besvarade frågan om kyrkans första arkitekt⁵. Vi återger här endast den information, som berör vårt ämne.

Den tidigare nämnda träkyrkan i Rotjensalm hade år 1797 blivit så fallfärdig, att uppförandet av en ny kyrka blivit ofrånkomligt. Som modell för nybygget tänkte man sig Treenighetskyrkan i Petersburgs Galärhamn, dock i större utförande, i proportion till Rotjensalms 5 000 man starka garnison. Ärendet hänsköts till överbefälhavaren för skärgårdsflottan, amiral P.I.Pusjtjin, som gjorde en framställning därom vid Amiralitetskollegiet. Kollegiet beslöt den 4.1.1798 att en ny kyrka

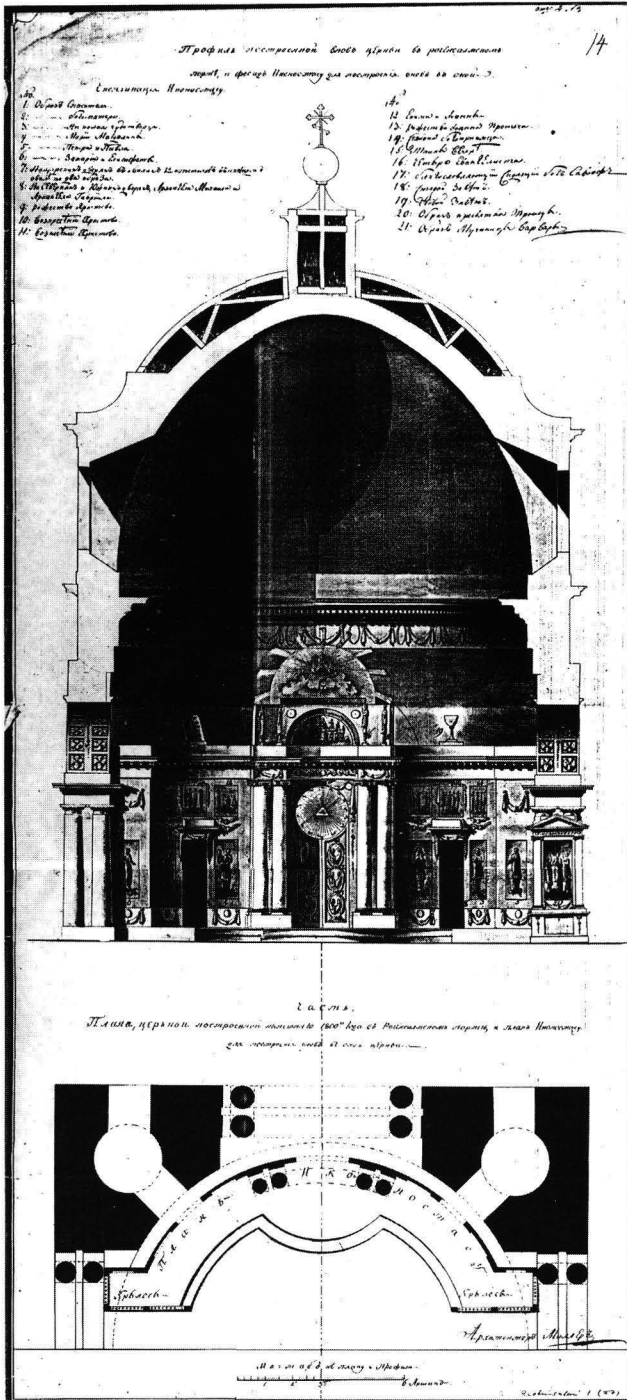

Fig. 2. Arkitekt Millers kupolsektion med förslag till ikonostas (1800). FRA. Sektionen begränsad av murverkets konturer, från-sett korsarmarnas trätak. I ritningens övre del en för-teckning över ikonostasens ikoner.

skulle byggas i Rotjensalm och lät sin Intendentur-expedition beställa ritningar och kostnadsförslag för en stenkyrka och en likadan träkyrka, iakttagande i allt amiral Pusjtjins direktiv. Den 18.1.1798 utnämndes Amiralitetskollegiets arkitekt Jakob Perren till kyrkans planerare och ålades att inhämta anvisningar om kyrkans rymlighet hos amiralen⁶.

Av okänd anledning (möjligen arkitektens sjuklighet) dröjde det över ett år innan Perrens förslag kunde behandlas av Intendentur-expeditionen. Slutligen, den 9.3.1799 kunde expeditionen rapportera till Amiralitetskollegiet att förslaget granskats, samtidigt som det beskrevs i rapporten i följande kortfattade ordalag: » ...Till sin storlek är både trä- och stenkyrkan lika stora, längd 17 famnar 2 arshin, bredd 7 famnar 2 arshin och höjd 11 1/2 arshin (37,6 x 16,3 x 8,2 m). Den är försedd med läktare och ugnsvärme. Till sin fasad är kyrkan snarlik den som är belägen i Galärhamnen». För kostnadsförslaget vidkommande rapporterades, att träkyrkan var nästan hälften billigare än stenkyrkan⁷. Det är allt vi får veta om Perrens ursprungliga projekt. Hans originalritningar har inte påträffats i RGAVMF-arkivet och måste anses vara försvunna.

Av ovannämnda vaga beskrivning kan man få uppfattningen att Perrens projekt omfattat en vanlig långkyrka med konstant bredd. För en dylik typ talar också den påstådda likheten med Galärhamnens kyrka, en träkyrka som hade byggts av Perren år 1792. Treenighetskyrkan i Galärhamnen existerar inte mera, men på gamla fotografier kan man urskilja en slät långkyrka med läktare, men utan transept⁸. Allt

Fig. 3. Galärhamnens kyrka i S:t Petersburg (byggd 1792, riven 1927). Antonov-Kobak, s. 235.

detta står i motsägelse till antagandet att Perren från första början skulle ha gett den tilltänkta kyrkan i Rotjensalm dess definitiva korsformiga grundplan. Samtidigt väcks frågan om upphovet till Perrens förmenta nydisposition. I brist på bevismaterial finns det ingen möjlighet för oss att överbrygga denna diskrepans.

Vi återupptar vår skildring i kronologisk ordning. Intendenturexpeditionens rapport om kyrkan i Rotjensalm godkändes den 21.3.1799 av Amiralitetskollegiet, som valde det billigare träalternativet och rekommenderade detsamma i sitt betänkande till kejsar Paul, med ödmjuk antydan att en stenkyrka skulle bli mera beständig⁹. Vid föredragningen den 24.3.1799 bestämde sig kejsaren för att en stenkyrka skulle byggas i Rotjensalm, på villkor att kostnaderna inte skulle överstiga 20 000 rubel, en summa som reserverats av Amiralitetskollegiet för sakralbyggnader. Samtidigt utnämnde kejsaren amiral Pusjtjin till ansvarig övervakare av bygget¹⁰. Det kejserliga påbudet vidimerades av Amiralitetskollegiets vicepresident greve Kusjeljov. Det visade sig dock snart ogörligt för amiral Pusjtjin att finna en entreprenör, som skulle vara beredd att åtaga sig kyrkobygget i en ödlig trakt för ovan nämnda begränsade summa. Den enda som visat intresse för entreprenaden var köpmannen Sutthof från Viborg, men hans kostnadsförslag uppgick till 35 000 rubel. Sakförhållandet refererades till kejsaren i form av en promemoria av den 27.7.1799, innehållande en bejakande motivering av Sutthofs krav. Promemorian var undertecknad av Amiralitetskollegiets president Golenisjtjev-Kutuzov¹¹. Vid föredragningen den 2.8.1799 approberade kejsaren ovan nämnda motivering av de ökade kostnaderna i närvaro av greve Kusjeljov.

Det som ytterligare intresserar oss i denna promemoria är nya uppgifter om Perrens förslag till Rotjensalm-kyrkan. Vi läser i texten: »...Sutthof förpliktar sig... att bygga kyrkan, med undantag av ikonostasen, enligt av amiral Pusjtjin företedda ... grundplan, sektion och fasad, samt iakttagande följande dimensioner: längd med klocktornet inräknat 17 famnar, bredd 6 famnar och höjd från fundament till taket 11 1/2 arshin (36,2 x 12,8 x 8,2 m)...» Detta betyder att Perrens förslag under tiden genomgått en avsevärd omarbetning, genom att kyrkan gjorts 1,4 m kortare och långhuset 3,6 m smalare. Då hithörande ritningar fattas förblir det okänt huru denna ändring påverkat plandispositionen och huruvida tvärskeppet tillkommit i detta skede. Till promemorian hade också bifogats en karta över kyrkans plats i Rotjensalm, som hade fastslagits av därvarande kommandör, viceamiral markis de Traversay Prévôt de Sansac.

Nästa dokument av betydelse för oss är entreprenadkontraktet av den 3.9.1799, som amiral Pusjtjin ingått med köpmannen av tredje gillet Jefim Jefimovitj Sudgov (Joachim Sutthof) för kyrkans uppförande. I kontraktet nämns förutom samma ritningar som i föregående promemoria, nämligen grundplan, fasad och sektion, också samma dimensioner som där, i något preciserad form: längd inklusive klocktorn och altare 17 famnar, bredd 6 famnar och höjd 11 1/2 arshin. Själva ritningarna har däremot inte återfunnits bland akterna. Enligt kontraktet förpliktades Sutthof att leverera byggnadsmaterial under år 1799, att påbörja byggnadsarbetena i maj 1800 och att slutföra dem före utgången av år 1800. Inredningsarbetena skulle slutföras i juli 1801. Den väsentligaste informationen vi inhämtar av kontraktet hänför sig till kyrkans portiker. I beskrivningen av fundamentarbeten och yttre stenbeläggning nämns yttre kolonner »med farstur» (с крыльцами), vilka tydligen

avser kyrkans sidoportiker¹². Detta innebär att sidoportikerna fanns på Perrens slutgiltiga ritningar och att kyrkans nuvarande utseende helt och hållet kan tillskrivas hans konception. Perren själv såg aldrig sin fina kyrka. Han dog den 23.5.1800 i S:t Petersburg, samtidigt som kyrkobygget hade börjat.

Enligt tidens praxis var det arkitektens sak att leda bygget på arbetsplatsen. Amiral Pusjtjin hade redan 1799 begärt hos Amiralitetskollegiet att en arkitekt skulle sändas till Rotjensalm på våren 1800. I stället för den svårt sjuke Perren kommenderades dit arkitekt Miller från Petersburgs amiralitet¹³. Han anlände till orten i slutet av maj 1800 och övertog ledningen av kyrkobygget. Det var han som projekterade ikonostasen och gjorde förteckningen över ikonerna för densamma. Amiral Pusjtjin beställde ikonostasen och ikonerna i Petersburg, där uppdraget kontraherades den 9.12.1800¹⁴. Uppsättningen tillverkades i transportabla delar, som fraktades i slutet av sommaren 1801 sjöledes till Rotjensalm. Kyrkan invigdes den 14.10.1801¹⁵.

Den nyligen byggda kyrkan var redan 1807 i behov av reparation. Hamnkommandören, konteramiral Smirnov lät i juli 1808 en arkitektlärling (=резель) vid namn Barandukov besiktiga skadorna och beräkna kostnaderna för deras iståndsättning. I dokumentet, som har bevarats i Finland heter det »att kyrkan på alla tre sidor har farstur (крыльца) med tegelkolonner och frontoner...»¹⁶. År 1814 blev nya reparationer nödvändiga. Denna gång uppsattes en detaljerad kostnadsberäkning av biträdande arkitekt Vasiljev, vars namnteckning kontrasignerades av Amiralitetskollegiets chefarkitekt Gomzin¹⁷. I detta dokument betecknades kyrkans portiker med termen fronton (фронтон). Av texten framgår, att kyrkan från början byggts med två sidofrontoner på var sin trappavsats och att frontonerna uppbärs av fyra kolonner och lika många pilastrar. Även den tredje frontonen framför västingången vilar på fyra kolonner och motstående pilastrar.

Tio år senare förestod igen reparationer i kyrkan. I maj 1824 kommenderades från Petersburg biträdande arkitekt Martynov för att besiktiga kyrkan och beräkna kostnaderna för dess reparation. Vid detta tillfälle gjorde han två fixeringsritningar, en grundplan och en sidofasad, vilka är de äldsta bevarade ritningarna av kyrkan¹⁸. De utvisar kyrkans korsformiga rumsdisposition med altare, transept, långhus och torn, motsvarande kyrkans nuvarande tillstånd. På dessa ritningar är kyrkans längd 17 famnar och långhusets bredd 6 famnar, d.v.s. lika med Perrens slutliga dimensioner, efter vilka Sutthof byggt kyrkan. Transeptet är 10 famnar långt och transeptarmarna 6 famnar breda. Bredden på kupolunderbyggnaden är likaså 6 famnar. År 1826 nedlades marinbasen i Rotjensalm, befälet överfördes till Sveaborg och S:t Nikolaus-kyrkan underställdes de ryska kyrkomyndigheterna i Finland.

I föregående avsnitt har vi resumerat händelserna kring kyrkobygget på basis av T.S. Fjodorovas dokumentmaterial. Det är tack vare hennes arkivforskningar som den historiska verkligheten kommit i dagen och arkitekturen kunnat tillskrivas de rätta personerna. Däremot är vardera arkitektens biografiska data tunnsådda i arkiven och knapphändiga även i rysk facklitteratur. Här återges det ringa man vet om dem.

Arkitekten Jakov (Jacques) Perren (1750–1800) tillträdde sin tjänst vid Amiralitetskollegiet år 1768. År 1792 byggde han efter eget projekt Treenighetskyrkan i Petersburgs Galärhamn. År 1796, kort före kejsarinnan Katarina II:s död, deltog

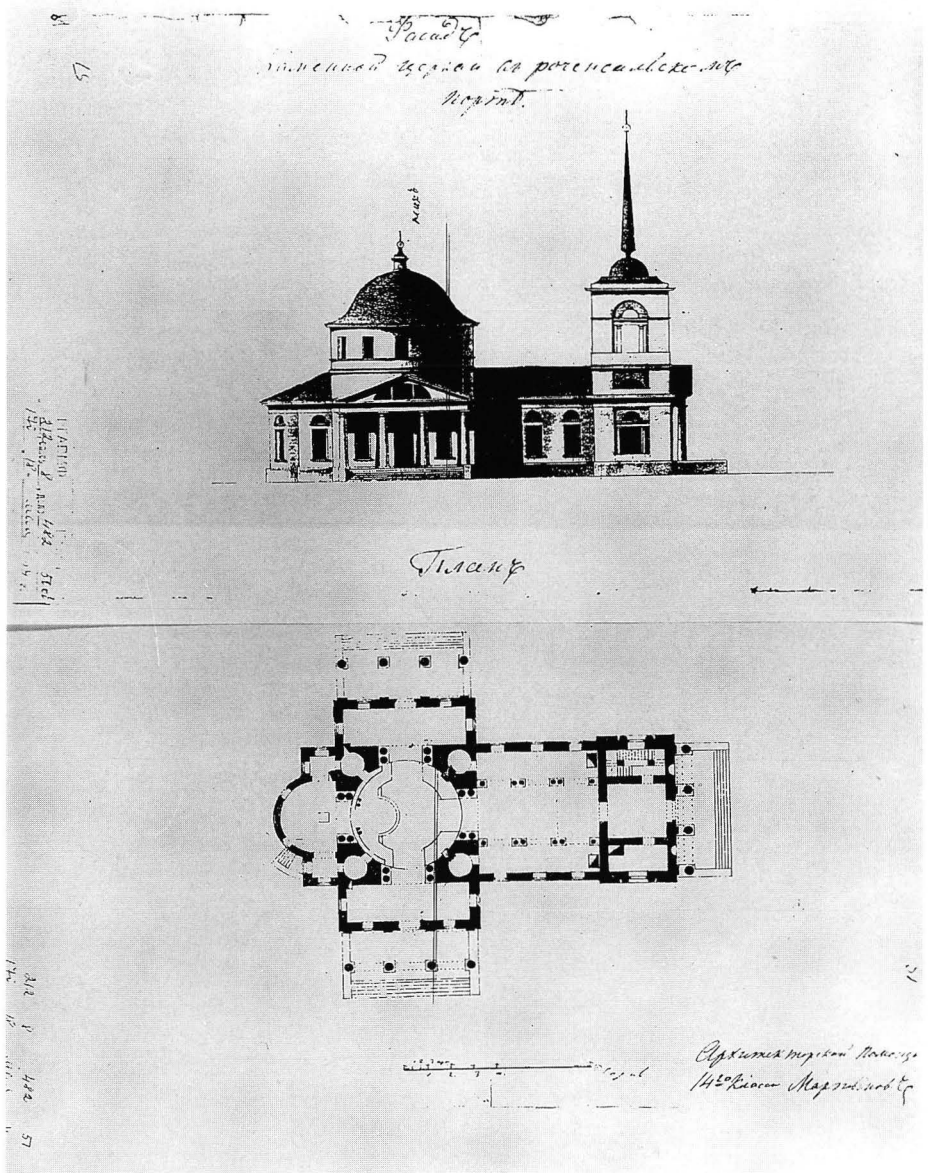

Fig. 4. Arkitekt Martynovs fixeringsritningar (1824), RGAVMF.

Perren tillsammans med arkitekterna Bazjenov och Kreber, i en intern inom kollegiet hållen tävling om skulbyggnader för 30 galärer och 120 slupar. Tävlingen vanns av Ivan Kreber¹⁹. Den 22.12.1796 blev Perren befördrad av kejsar Paul till kollegieråd, en hög grad motsvarande överstes rang. Perren hade flera söner, av

vilka två blev generaler. En av dem var chef för Mikael-artilleriskolan i Petersburg. Arkitekten Lavrentij Ivanovitj Miller (född på 1770-talet, död 1857) hörde till en yngre generation än sin föregångare och var en elev till V.I. Bazjenov. Miller byggde i slutet av 1790-talet Apostel Matteus kyrkan i Petersburg. År 1804 avgick han från tjänsten i Amiralitetskollegiet. År 1811 byggde Miller i samarbete med arkitekt Je.T. Sokolov (Publika bibliotekets arkitekt) Kristi Förklaringskyrkan vid Kejserliga porslinsfabriken²⁰. Millers båda kyrkor är inte längre bevarade i S:t Petersburg.

Arkitekturanalys

Rumskompositionen, som Perren koncipierat för Rotjensalm, är en långkyrka med kraftigt utbildat transeptparti och klocktorn ovanför västingången. Den är ett uttryck för klassicismens nyktra, distinkta volymgestaltning med betoning av byggnadens enskilda delar som självständiga enheter. På kyrkans huvud- och symmetriaxel ligger efter varandra: tornpartiet med förhall och utvändig portik, det treskeppiga långhuset, den kupoltäckta rotundan i korsmitten och till slut absidpartiet. Korsmittens tväraxel samordnar rotundan med tvärarmarna och de utvändiga, avskärmande portikerna. Den långsträckt exteriören domineras av en mäktig med en tambur förhöjd kupol, vars topp har parabolisk form, och av tornet med en klockvåning och en hög spira. Klocktornet är förresten det enda partiet i kyrkans exteriör, som åskådliggör likheten med den numera försvunna kyrkan i Petersburgs Galärhamn. Kotka-kyrkans alla tre portiker är tetrastyla med släta kolonner, som imiterar den toskanska ordningen. Kolonnskäften är dock slankare än de klassiska och uppvisar en lågt anbragd astragalkrage. De utvändiga pilastrarna efterbildar också toskanska kapital, men har insnörd hals. Runt hela byggnaden löper en profilerad kransgesims. Kupoltamburen har förutom kransgesims ännu ett listverk under tamburfönstren. Kupolen och dess massiva, kubiska underbyggnad är murade av tegel. Rotundan under kupolen kommunicerar axialt med anslutna utrymmen genom fyra höga valvbågar, spända mellan underbyggnadens stödpyloner. Bågarnas arkivolter vilar på en listprydd utkragande impost som stöds av kopplade kolonner. På rotundans fria sida (motsatt ikonostasen) övergår imposten i en karnis, som följer pylonens konvexa yta. Den fortsätter som rak karnis längs läktarkanten och sammanbinder sålunda rotundan med långhuset.

Kyrkans interiör har en rikare utstyrelse än exteriören. Dekorationen är dock begränsad till rotundan och långhuset. Förutom själva ikonostasen, som dominerar dekoren i rotundan, har det cirkelrunda rummet även andra utsmyckningar. I nivå med kupolanfanget kröns rotundan runtomkring av en kornisch, sammansatt av tandsnitt och smala äggstavslister. Nedanför kornischen löper en bred fris, som på Millers ritning var avsedd att prydas med bandfestonger. Man frågar sig, om frisen någonsin alls utförts enligt detta mönster. I sin nuvarande form bär frisen rosettonament omväxlande med arabeskmuraler. Valvbågarnas arkivolter är dekorerade på rotundans insida med rosetter och bevingade keruber. På utsidan är de släta utan prydnad. Arkivolternas undersida är indelad i kassetter, smyckade med stora rosetter. Rundbågeöppningarna i rotundans murliv ovanför impostkarnisen är prydda

Fig. 5. Interiör av rotundan under kupolen, på andra sidan av ikonostasen. Författarens foto.

med ett stilfullt pedimentmotiv och ett kerubornament. De är avspärrade med en smäcker balustrad. Öppningarna är avsedda för ljudöverföring och varmluftscirkulation. De fattas på Millers ritning och har tydligen tillkommit under byggnadsskedet.

Läktarna på ömse sidor av kyrkans mittskepp uppbärs av långsgående kolonnader, bestående av två par kopplade kolonner och två degagerade kolonner i kolonnadens ändar. Kolonnerna är robusta och släta, utan astragal och bas. De står på en hög plint, som är gemensam för ett kolonnpar. Kolonnerna kan närmast karakteriseras som en egenartad kombination av grekisk- och romersk-doriska element. Mest avvikande från reglerna är deras kapitäl med insnörd hals, prydd med fyra små rosetter, och med en ekinus, runtom täckt med äggstavsortnament. Tidigare modeller till detta kapitäl är okända, även om den romerska utsmyckningen av ekinus med äggstavskrage ofta förekommit i den ryska klassicistiska arkitekturen, bl.a. hos V.I.Bazjenov på 1780-talet. Insnörningens proveniens kan spåras till den grekiska ön Delos, där dess prototyp med kannelyr kring halsen upptäckts på 1750-talet av franska forskare²¹. Alla inre kolonner i Kotka-kyrkans bottenvåning, 28 till antalet, är av samma säregna, av nyantiken inspirerade typ. Bara ikonostasens kopplade träkolonner är av jonisk ordning. Läktarnas kantbalk är prydd med en karnis, som är vänd mot mittskeppet och som är en fortsättning på rotundans impostkarnis. Karnisen är utformad i anknytning till renässansens joniska entablement med glest, långt utkragande tandsnitt och vanliga äggstavslister, men saknar frisen ovanom arkitraven. Tandsnittsändarna är prydda med ett litet kors. Läktarens

Fig. 6. Blick mot ikonostasen från långhusets bågöppning. Författarens foto.

Fig. 7. Långhusets kolonnad med läktarentablement. Författarens foto.

kolonnad har samma indelning som i bottenvåningen, men utförandet är enklare, imiterande det toskanska kapitälet med astragal. En smäcker balustrad avstänger utrymmet mellan kolonnerna.

Kyrkotypen med axiellt inbyggt klocktorn och utvidgat utrymme för församlingen hade fått på 1700-talet allt större spridning i Ryssland. Kategorin sammanfattas i den ryska typologin under det traditionella begreppet »skeppkyrkor» (церкви кораблем) motsvarande den västerländska beteckningen långkyrkor. Bland sådana kyrkor i S:t Petersburg kan nämnas Peter-Pauls katedralen (1712, arkitekt D. Trezzini) och S:t Andreas katedralen (1764, ark. A. Wist). Den förra en salkyrka med gigantiskt klocktorn och slank kupol, den senare en barockkyrka med slanka kupoler och halvrunda absider. Under klassicismens tid började mäktiga kupoltäckta cylindervolymer framträda i långkyrkans mittparti, som t.ex. i den originella Kosma och Damian kyrkan i Moskva (1791, ark. M. Kazakov). År 1796 byggdes i S:t Petersburg Artilleriets Sergijevskij katedral (ark. F. Demertzov), vars klocktorn, kupol på tambur och tre portiker till sitt yttre kunde jämföras med kyrkan i Rotjensalm. Denna katedral har dock inte bevarats till våra dagar²². Däremot har vi inte lyckats uppdaga i Petersburgstrakten äldre kyrkor, som i sitt mittparti skulle likna rotundan i Rotjensalm. Detta betyder inte, att dylika kyrkor inte skulle ha funnits på annat håll i Ryssland, t.ex. i Svarta havets kuststrakter. Det bör i alla fall framhållas, att den välproportionerade S:t Nikolaus-kyrkan i Kotka, som är ett unikt minnesmärke

Fig. 8. Artilleriets Sergievskij-katedral i S:t Petersburg (byggd 1796, riven 1934). Antonov-Kobak, 123.

i Finland, också kan vara av betydelse för den ryska arkitekturhistorien, som den enda bevarade av Amiralitetskollegiets klassicistiska kyrkor. Särskilt som A. Zaharovs S:t Andreas-katedral i Kronstadt (1806), vilken också var en långkyrka med inbyggt klocktorn och mäktigt kupol på tambur, rivits år 1932.

Enligt den nutida periodindelningen omfattade den ryska klassicismen en lång period av närmelsevis 70 år, från 1760 till 1830, under vilken tid stilen utvecklades i tre stadier: från tidig (1760–1780) till sträng klassicism (1780–1800), kulminerande i den höga klassicismen (1800–1830), tidigare känd som den ryska empiren. Enligt denna indelning infaller Ja. Perrens och L. Millers verksamhet i den strama klassicismens period, då all yttre skulptural dekoration var utdömd.

Kyrkans arkitekturhistoriska ställning – Kritiska yttranden

Olli Immonens nyligen publicerade artikel »Kotkan Pyhän Nikolauksen kirkon rakennushistoria» i boken »Kotkan Pyhän Nikolaoksen kirkon historia» (Pieksämäki, 1995) har utlöst en negativ reaktion bland historiker, som sysslar med rysk arkitektur. Förutom att artikeln är vårdslöst skriven, vittnar den om en häpnadsväckande ignorans av grunderna för sakralarkitektonisk forskning. Immonens olika missvisande påståenden kräver i detta sammanhang en särskild vederläggning.

I sitt resonemang tycks Immonen helt nonchalera den historiskt betingade skillnaden mellan västerländsk och rysk kyrkoarkitektur. Kontrasten är dock så väsentlig, att den inte kan negligeras. Medan den västerländska kyrkotypen utvecklats ur den fornkristna basilikan med dess klerestorium, har den ryska korskupolkyrkan sitt ursprung i den bysantinska traditionen. Några basilikor har inte funnits på fornryskt territorium och inte heller atrier framför kyrkorna. Immonens försök att härleda långhusets läktare ur det antika romerska husets atrium har ännu mindre fog för sig; dessutom saknade det antika atriet karnislistor kring compluviet. Den ryska kyrkan har bevarat sin genom seklerna nedärvda rumsdisposition, som under årens lopp utökats med ett församlingsrum, den s.k. trapeznaja (трапезная). Det latinska korset, vilket under Motreformationen sanktionerats som ideal grundplan för katolska kyrkor, har inte haft samma betydelse för ryska kyrkor. Ryska långkyrkor med tvärskepp har tillkommit ur funktionella synpunkter, i och för utvidgning av utrymmet framför ikonostasen. Några triumfbågar som Immonen hänvisar till i sin artikel har inte existerat i ryska kyrkor, där blickpunkten alltid varit i ikonostasen. Triumfbågar är reminiscenser från medeltiden, vilka hör till katolska kyrkointeriörer.

Den böjda ikonostasen var ingen ovanlighet under klassicismens tidevarv. Former, avvikande från den traditionellt raka ikonostasväggen tillämpades redan under barocken. Den stränga arkitektoniska betoningen av ikonostasen i Kotka är typisk för klassicismen. I mera påkostade kyrkor kunde uppsättas rentav självständiga arkitektoniska sanktuarikompositioner med inbyggd ikonostas. Sådan interiörarkitektur förekom bl.a. i kyrkor, vilka projekterats av I. Starov och M. Kazakov på 1780-talet²³. Immonen framför också en mängd missuppfattningar. Han karakteriserar öppningarna i rotundans cylinder som loger i läktarnivå, utan att beakta att dessa hålrum är för trånga för detta ändamål. Loger är okända i ryska kyrkor, där

överhetspersonerna hade sina ståplatser i bottenvåningen framför ikonostasen. I övrigt är Immonens beteckning av rotundans inneryta som »kupolipendentiivi» felaktig. Det finns inga pendentiv i Kotka-kyrkan, eftersom sådana inte behövs i en kupol buren av en rotunda. Immonen använder en underlig förvrängning av den välkända arkitekturtermen triglyf som beteckning för karnisernas utstående tandsnitt. Det finns inte något sammanhang mellan den doriska triglyf-metop frisen och karniserna i Kotka-kyrkan, där de senare är eklektiska kombinationer av olika mönster från antiken och renässansen. Klassicismens arkitekter kände sig fria att låna element ur de klassiska entablementena efter eget gottfinnande. Men detta berättigar inte att vantolka den etablerade terminologin. Immonen utsätter sig för mera kritik genom att placera Kotka-kyrkan i kategorin »Pietarin uusklassistiset rakennukset». Neoklassicismen (неоклассицизм) avser i rysk konsthistoria en helt annan stilriktning än den som Kotka-kyrkan representerar. I motsats till västerlandet hade Ryssland inga tidigare klassicistiska rörelser, än den som avlöste barocken. Eftersom stilriktningen som dominerade under åren 1760–1830 var den första klassicismen i Rysslands konsthistoria är förstavelen »neo» omotiverad för dess vidkommande. Däremot uppkom i början av 1900-talet en egen rysk neoklassicism, som reaktion mot den förhärskande »moderna» stilen (art nouveau). En känd representant för rysk neoklassicism var arkitekt I.A. Fomin (1872–1936).

Mest uppseendeväckande är Immonens försök att sammankoppla Kotka-kyrkan i stilhistoriskt avseende med Andrea Palladios berömda kyrka Il Redentore i Venedig (1577). En så långsökt attribution är en uppenbar överskattning av palladianismens betydelse för kyrkan i Rotjensalm. Palladianismen påverkade visserligen i betydande grad den ryska palats- och herrgårdsarkitekturen, men influerade bara i mindre mån den ryska sakralarkitekturen. Den katolska Motreformationens nya tendenser i kyrkoarkitekturen var främmande för den ortodoxa världen. Palladios få kyrkor i Venedig förblev länge okända i Ryssland. Dessa kyrkor ingick inte i Palladios traktat »I quattro libri dell' architettura» och de utövade inte någon stilistisk dominans utanför Venedig och Norditalien. Den sena publiceringen av mångfrestaren N.A. Ljvovs översättning av traktatens första del, är inget argument för palladianismens varaktighet i Ryssland. Vid slutet av 1700-talet hade de palladianska inslagen redan uppsugits av klassicismen, så att fasader och portiker svårigen kan särskiljas till sin proveniens. För vår del har vi inte kunnat upptäcka någon palladiansk särprägel i Kotka-kyrkan och allra minst någon likhet med Palladios kyrka vid Giudecca kanalen. Detta framgår med önskvärd tydlighet av bifogade vy, som visar kyrkan i våra dagars Venedig²⁴.

Il Redentore-kyrkan var ursprungligen en votivkyrka, som den venetianska Senaten lät uppföra till tack för frälsningen från pestens härjningar 1575–1576. Kyrkan var varje år föremål för Dogens Andante procession över kanalen på en pontonbro som lades ut i kyrkans huvudaxel. Kyrkan är byggd på ett podium som en basilikal långkyrka, bestående av ett enda skepp, med utmed dess sidor liggande invändiga kapellrum, inalles sex till antalet. Dessa kapell avskiljs från skeppet genom arkader med engagerade komposita-kolonner och -entablement. Skeppet är välvt med ett tunnvalv, i vilket stickkupoler är inskurva för halvrunda klerestoriumfönster. Sidotrycket från valvet upptas av utvändiga strävribbor mellan stickkupolerna. Kyrkan kröns i korsmitten av en hög renässanskupol på tambur som reser

Fig. 9. Il Redentore-kyrkan i Venedig (byggd 1577). P. Murray, s. 155.

sig ovanför ett transept med halvkupolformade armar. Bakom dessa armar är två små kampaniler anbragda i yttermurens knutar. Det öppna presbyteriet avskärms från det bakom liggande munkkoret av en halvrund kolonnad, vars ljuseffekter är synliga från skeppet. Il Redentores huvudfasad mot kanalen är utformad av Palladio, i enlighet med hans berömda »all'antica» lösning, med två efter varandra ställda pedimentmotiv, det primära uppbygget av komposita och det sekundära av korintiska stödelement. Liknande lösningar hade tillämpats av Palladio i hans tidigare två kyrkor i Venedig, som avslutning av den basilikaliga gaveln med en antik

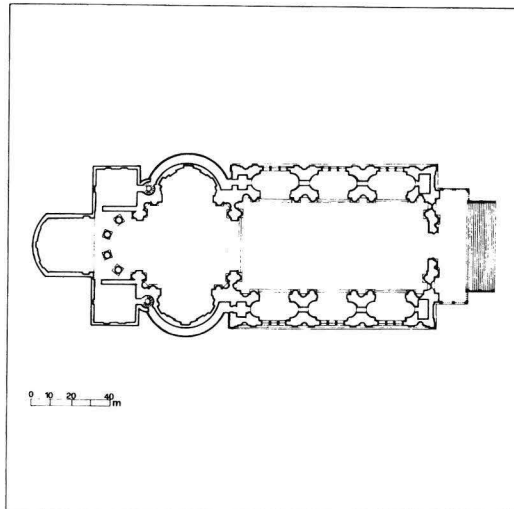

Fig. 10. Il Redentore, grundplan. P. Murray, s. 155.

tempelfront²⁵. Dessa fasader utfördes i vit kalksten från Istria. Det bör framhållas att Palladio-kyrkornas fina exteriörer och interiörer var alster av den högt utvecklade stenbyggnadskonsten i Venedig.

Frestelsen att ansluta kyrkan i Rotjensalm direkt till Palladios renässansarkitektur har tydligen blivit Immonen övermäktig och i sin iver att underbygga detta påfund negligerar han alla kronologiska, konfessionella och arkitekturhistoriska invändningar, som kan uppresas. Med hjälp av ett tillfälligt bildmaterial söker han jämställa rumsdistributionen i Kotka-kyrkan och i Il Redentore samt likställa den visuella effekten i kyrkornas interiör. I verkligheten är det fråga om vitt skilda rumsgestaltningar. Kotka- kyrkans långhus med läktare och trätak har ingenting gemensamt med Il Redentore-basilikans välvda skepp och kapellrader. Helt olika är också blickfältet i interiören. Medan den ortodoxa kyrkans ikonostas inte förmedlar dagsljus till långhuset, är Il Redentores kolonnad bakom det öppna altaret en ljuskälla, som är synlig i mittskeppet. Det oaktat skriver Immonen att Il Redentores munkkor kan jämföras med kungsporten och altarrummet i en ortodox kyrka, varvid altaret tjänstgör som en scen och ikonostasen som en scendekoration. Man frågar sig om sådana lösryckta infall bör tas på allvar eller om de kan vara uttryck för kvasiekumeniska aspekter? Munkkorets tillkomst i Palladios kyrkor är visserligen ett intressant tema, men hör inte till en analys av ortodox sakralarkitektur. Immonen tar också upp ur litteraturen Palladios arkeologiska intressen för romerska termanläggningar och framlägger omedelbart att Kotka-kyrkan är romerskinspirerad.

Immonens utläggningar och tolkningar måste bemötas med yttersta skepsis och bland banalitetserna i hans artikel bör ännu nämnas påståendet, att kyrkan i Rotjensalm byggts som en manifestation av den ryska hegemonin vid Östersjön. Detta har inte kunnat verifieras. Man vet med säkerhet att kejsar Paul inte var benägen att offra stora penningssummor på kyrkans uppförande. En mera trovärdig förklaring är att S:t Nikolaus-kyrkan i Rotjensalm uppförts som en garnisonskyrka i en krigshamn, som vid 1800-talets början ännu ansågs ha stor betydelse.

Noter

¹ O. Airola-K. Harjunpää, Ruotsinsalmen merilinnoitus 1790–1855. Kymenlaakson museon julkaisu n:o 1, 1978, s. 52, 121.

² General A.V. Suvorov var 1791–1792 kommenderad till Gamla Finland för att befästa dess västgräns. Prévôt de Lumian hade redan 1790 rekognoserat kusten vid Svensksund och funnit på ön Kotka en lämplig vinterhamn för den ryska skärgårdsflottan. 1791 utnämndes han till kommandör över skärgårdsflottans artilleribataljoner och i denna egenskap befäste han den nya flottbasen med kustbatterier. 1793 befordrades han till generalmajor. Han avskedades ur tjänsten den 12.3.1798. Samlingen »Russkaja starina», 1875 mars, s. 664.

³ A.D. Zaharov (1761–1811), arkitekt från Konstakademien i S:t Petersburg, 1782–1786 stipendiat i Paris, 1787 professor vid Konstakademien, 1805 chefarkitekt vid Överamiralitetet i S:t Petersburg, projekterade Amiralitetskollegiets nybygge och ledde detsamma 1806–1811. På inspektionsresa i Rotjensalm och Willmanstrand 1807. Projekterade bl.a. följande kyrkor: S:t Andreas-katedralen i Kronstadt (1806), S:t Pauls-kyrkan vid Alexandrovskaja manufaktur (bomullsspinneri) i Petersburg (1801) och Marinsjukhusets kyrka i Petersburg (1806). Alla tre kyrkor är numera försvunna.

⁴ FRA, Kopiaioita Neuvostoliitosta, katalog 297:04, ritning Ruotsinsalmi 1 (27), RGAVMF-signum

f. 326, op. 1, d. 119270.

⁵ T.S. Fjodorova (RGAVMF), spravka I, 18.5.1994 (34 s. + 115 dokumentkopior) och spravka II, 12.8.1994 (5 s. + 17 dokumentkopior), Ortodoxa kyrkostyrelsens arkiv, Kuopio.

⁶ RGAVMF, f. 135, op. 1, d. 160, l. 371–371 ob.

⁷ ib. , f. 135, op. 1, d. 160, l. 375–376.

⁸ V. Antonov – A.Kobak, Svjatyni Sankt Peterburga, 1994, s. 233–235.

⁹ RGAVMF, f. 198, op. 1, d. 21, l. 240 ob.-241.

¹⁰ ib. , f. 227, op.1, d. 69, l. 208.

¹¹ ib. , f. 227, op. 1, d 70, l. 357–358.

¹² ib. , f. 135, op. 1, d. 160, l. 395–397.

¹³ ib. , f. 212, op. 6, d. 972, l. 61.

¹⁴ ib. , f. 135, op. 1, d. 160, l. 431–432.

¹⁵ ib. , f. 212, op. 3, d. 737, l. 348 ob.

¹⁶ Ortodoxa kyrkostyrelsens arkiv, Fg. 2.1, n:o 141.

¹⁷ RGAVMF, f. 131, op. 1, d. 3145, l. 193–202.

¹⁸ ib. , f. 212, op. 8, d. 482, l. 50 ob. – 51. Martynovs ritningar.

¹⁹ Materialy dlja istorii russkogo flota XIV; 1893, s. 574.

²⁰ V. Antonov – A. Kobak, Svjatyni Sankt Peterburga, 1994, s. 192–193, 214–215.

²¹ D. Wiebenson, Sources of Greek Revival Architecture, 1969, s. 70, plansch 39.

²² V. Antonov–A. Kobak, Svjatyni Sankt Peterburga, 1994, s. 123–125.

²³ Herrgårdskyrkorna i Nikolskoje (ark. Starov) och i Raj-Semenovskoje (ark. Kazakov), i Moskva guvernemetet.

²⁴ P. Murray, Renaissance Architecture (History of World Architecture), 1985, s. 155.

²⁵ Kyrkorna San Francesco della Vigna (fasad efter 1562) och San Giorgio Maggiore (1565).